

УДК 94.477

О. С. Рибко,
аспірант Львівського національного університету ім. І. Франка, викладач
Хмельницького інституту соціальних технологій ВМУРОЛ “Україна”

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА НА ВОЛИНІ В ПРОЦЕСІ СУСПІЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917 РІК)

Розглянуто участь та рівень залученості православного духовенства краю, до процесів суспільних перетворень, що мали місце на території Волинської губернії в наслідок революційних подій 1917 року. Висвітлено процеси трансформації політики та світогляду православного кліру, у напрямку національного самоусвідомлення, прояви їх прихильності до української ідеї та українства загалом.

Ключові слова: Волинь, православна церква, національне відродження, духовенство, миряни, Українська революція.

Православная церковь на Волыни в процессе общественных преобразований на начальном этапе Украинской революции (1917 год)

Рассмотрены участие и уровень вовлеченности православного духовенства края, к процессам общественных преобразований, имевших место на территории Волынской губернии в результате революционных событий 1917 года. Освещены процессы трансформации политики и мировоззрения православного клира в направлении национального самосознания, проявления их приверженности украинской идеи и украинства в целом.

Ключевые слова: Волынь, православная церковь, национальное возрождение, духовенство, миряне, Украинская революция.

The Orthodox Church in Volyn in the process of social transformation at the beginning stage of Ukrainian Revolution (1917)

We consider the level of involvement and participation of the Orthodox clergy edge to the processes of social transformation that took place in the territory of Volyn province as a result of the revolutionary events of 1917. Highlights the processes of transformation policy and ideology of the Orthodox clergy in the direction of national self-manifestation of their commitment to the idea of Ukrainian and Ukrainian people as a whole.

Keywords: Volyn, the Orthodox Church, the national revival, clergy, laity, Ukrainian revolution.

Питання становища православної церкви на території Волині, як суспільного інституту, її роль у процесах суспільного життя губернії, а особливо зміни згаданих факторів під дією трансформаційних складових революційної доби, досі не набули достатнього висвітлення. В той же час, лише через дослідження всього спектру проявів суспільної активності, можливе адекватне осягнення революційного процесу 1917–1920 рр. на даній території та Україні загалом.

Висвітленню окремих аспектів даного питання присвячені роботи Стосовно висвітлення даних процесів в історичних дослідженнях. То слід зазначити про переважно опосередкований(відносно даної теми) характер більшості розвідок. Загальний огляд історії Православної церкви періоду початку ХХ ст. містить фундаментальна праця "Історія релігій в Україні", третій том якої безпосередньо присвячений історії православ'я [13]. Загальноукраїнський аспект подій також висвітлено у дослідженнях С. І. Жилюка [12], Д. Рудюка [20], В. Силантьєва [21], Н. Теодоровича [22]. Стосовно ж безпосередньо Волинського виміру питання. Окремі його аспекти представлені у наукових розвідках таких авторів, як: В. Борщевич [1], А. В. Опря [15], А. Рацілевич [17], В. Рожко [19] та ін.

Проте праці згаданих авторів лише побічно торкаються висвітлення питання залученості православної церкви до процесу суспільних перетворень на Волині 1917 р. У зв'язку з цим, основною метою статті є ліквідувати згадану прогалину. Окрім того ставиться завдання встановити позицію православного духовенства відносно українського національного руху та революційної доби загалом.

Найбільш характерною ознакою будь якої революції є значний (у порівнянні із попереднім періодом) сплеск активності населення у сфері суспільно-політичного життя. Сплеск, що веде до глибоких змін, а подекуди й руйнації усталених суспільних інституцій, їх сприйняття та значущості.

Лютневі події 1917 р. в Російській імперії стали поштовхом до значних суспільних перетворень. Демократичні зміни, спрямовані перш за все на трансформації державницької, політичної та громадської складових життя країни, логічно зачепили й церковну.

Глибоко вбудована у структуру держави за царату, Православна церква була невід'ємною складовою самодержавного механізму управління та ідеологічного впливу на населення [13, с. 463]. Саме тому ліквідація монархії та оголошення курсу на значні суспільні нововведення, постали для православних ієрархів серйозним викликом. Першим сигналом до подібних висновків стало те, з яким ентузіаз-

мом серед населення було прийнято відомості про доленосні зміни. Так 3-го березня 1917 р., спочатку в Житомирі, а далі й по всій території губернії стало відомо, що старої влади більше не існує. Губернатор Волинської губернії, зібравши представників місцевих установ, офіційно сповістив про зречення імператора Миколи II та створення Тимчасового Уряду. Значний, позитивно заряджений, резонанс навколо даної події підтверджує місцева преса. Тут згадані події подано, як звершення того, на що уже давно очікували: "От устарелого, дезорганизовавшего страну абсолютизма Россия перешла к народовластью, вверив свою судьбу лучшим избранныкам своим с популярным князем Львовым во главе" [3, с. 2]. Та й загалом, суспільну реакцію зі сприйняття змін можна оцінити, як схвалення.

На відміну від владних представництв та громадських формацій, котрі практично одразу прийняли за реалізацію нових можливостей та гасел. Православне духовенство зайняло вичікувальну позицію. Першим проявом офіційної реакції ієрархів Волинської єпархії, на означені події, слід вважати резолюцію, проведених 10-го березня 1917 року, загальних зборів духовенства м. Житомира. Очолюваний архієпископом Волинським і Житомирським Євлогієм (Георгіївським) та вікарієм Волинської єпархії єпископом Аверкієм (Кедровим). На даному форумі було сформульовано позицію, відповідно до якої, міське духовенство "признает и подчиняется Временному правительству" тобто констатувалось прийняття революційних подій та визнання їх правочинності. В той же час. Власну позицію в перебігу подій, кліриками було визначено, як: "...духовенство ставит для себя важнейшей задачей молиться Господу Богу об умирении отечества, спокойно работать и других звать к такой же спокойной работе для достижения внутреннего мира и победы над внешним врагом, ибо только в доблестной стойкости нашей геройской армии и в единодушной напряженной работе тыла заключается все спасение России" [2, с. 9]. По суті, така оприлюднена позиція була точним повторенням постанови Синоду від 6-го березня того ж року, яку 8-го березня було опубліковано у місцевій пресі. Окрім згаданого синодська постанови, містила положення про необхідність публічно оголошення в усіх храмах факту зречення царя від престолу [4, с. 2].

Проте, розбурхана новими можливостями, активна частина громадськості не вбачала можливим збереження позиції невтручання, яку вирішило зайняти духовенство. Так нова владна формація, створена в руслі революційної ідеї демократизації, Рада об'єднаних громадських організацій м. Житомира. На одному із перших засідань Ви-

конавчого комітету даної ради, уже наприкінці березня, було піднято питання про припинення перебування на території губернії "скомпрометованого" архієпископа Євлогія [10, арк. 16]. І хоч влада згаданого утворення була здебільшого умовною та не мала реальних важелів впливу. Уже сам згаданий факт свідчить про бажання громадськості безпосередньо впливати на церковні справи.

Слід зазначити, що згадана ініціатива не минула безслідно і уже 14-го квітня 1917 р., у ході Першого Вільного Єпархіального З'їзду Волинського духовенства і мирян, що відбувся 14 квітня 1917 р., знову було піднято дане питання. І хоча по всій території колишньої імперії, на весні 1917 р. пройшла хвиля видалення правлячих архієреїв, згаданий форум висловив свою довіру архієпископу Євлогію [18]. Він на далі продовжив виконання своїх обов'язків на рівні єпархії та поза її межами. Так відомою, в той час, була розгорнута кліриком кампанія протесту проти призначення міністра віросповідань України, скомпрометованого у духовних колах колишнього Єнісейського єпископа Никона [11]. І хоч успіху не було досягнуто авторитет владики, як активного діяча православного руху лише зміцнився.

Загальнодержавні тенденції суспільного невдоволення рядом старих церковних порядків та вимоги демократизації, призвели до того, що навесні 1917 р. Священний Синод Російської церкви прийняв рішення про передачу у відання єпархіальної влади низки питань, що стосувалися справ позбавлення сану, утворення парафій, братств, майнових прав, розв'язання шлюбу, адміністративні покарання духовенству, створення церковних пресових органів, місіонерської роботи [23, арк. 94]. Про необхідність та правильність подібних новацій свідчить і те, що в середині травня 1917 р. Священний Синод пішов ще далі у процесі лібералізації внутрішнього церковного життя. Зокрема було оголошено про заборону утисків осіб духовного стану, особливо за політичні погляди [24, арк. 91]. Усунення надмірної централізації церковного життя, посилення відповідальності місцевого духовенства мало відкрити новий етап діяльності представників духовної сфери.

Про прийняття нових віянь населенням краю свідчить уже сам факт, згаданого вище, Першого Вільного Єпархіального З'їзду Волинського духовенства і мирян. Який хоч і не підтримав загальної тенденції з усунення вищого духовенства єпархії, розглянув і інші нагальні питання доби. Одним із найбільш значущим для нас, слід визнати рішення про необхідність широкого кола заходів. Кінцевою метою яких стала б українізація школи та церкви [16, с. 53].

Необхідність таких заходів пояснювалась перш за все тим, що на момент лютевих подій вище духовенство Православної церкви в Україні національно було представлене виключно росіянами [22, с. 105]. Зокрема на території Волині, окрім правлячого архієрея, знаходились також три вікарних єпископи (ті, які не мали власної єпархії) – у Кременці, Володимирі-Волинському та Острозі, котрі теж були росіянами [1]. Давалась в знаки цілеспрямована робота із русифікації краю, що мала місце в попередні десятиліття.

Нагальність українізації духовної, а отже і багато в чому підконтрольної їй освітньої сфери розуміли й представники українського національного руху в губернії. Тому залучення традиційного православ'я до українського культурно-просвітницького руху в краї, уже не залежало виключно від волі самого духовенства. Хоча на початковому етапі подій ініціативи виходили і з середовища самих кліриків. Зокрема проведений у травні з'їзд духовенства Волинської єпархії показав наявність симпатій та прихильності до ідей національного відродження та українського руху в середовищі православного кліру. Так серед ухвал з'їзду, учасниками було проголосовано за таке:

- підтримати ідею автономії України; всі єпархії України підпорядкувати одній Київській митрополії; вимагати демократизації духовенства, з тим щоб піднести релігійно-моральний і національно-культурний розвиток народу;

- у духовних школах з початку нового академічного року ввести вивчення української мови, географію та етнографію рідного краю; при викладі російської історії звертати особливу увагу на історію України;

- у жіночих єпархіальних школах з початку нового академічного року ввести вивчення української мови, історії України та Волині, та української літератури, географію та етнографії України;

- в духовній семінарії [5, с. 8].

Як бачимо українізація, в даному конкретному випадку, була не просто гаслом, а цілком сформованою та усвідомленою програмою дій. Така ситуація стала можливою завдяки значній ролі даного явища, як важливої складової українського національного руху. Зокрема слід відзначити наполегливу та послідовну діяльність, яку здійснювало у даному напрямку, широко представлене на теренах Волині товариство "Просвіта". Зокрема Житомирський осередок активно звертався до міської влади з пропозиціями. В одній із них зазначалося: "по тих народних школах де є потрібний для того персонал, у першій групі націоналізація повинна бути цілковитою, в другій і третій

групах обов'язково потрібно української мови стільки годин, щодня скільки і російської; бажано, щоб уроки Закону Божого проводились на рідній мові" [16, с. 54].

Громадська активність перших революційних місяців насичена проявами уваги до церковної тематики. Численні українські з'їзди на теренах губернії відзначались підняттям відповідних питань. На установчому українському з'їзді на Волині (23–25 травня), зокрема було ухвалено постанову про необхідність провадження богослужіння українською мовою. [6, с. 5] Аналогічні вимоги лунали і в процесі Першого Селянського З'їзду Волині, який відбувся у Житомирі 21–24 травня 1917 р. Тут же серед ухвал, вперше з'явилися положення про проведення підготовки до церковного українського крайового собору, з'явилася вимога автокефалії української православної Церкви [6, с. 9–10].

З плином часу, посилення деструктивних проявів у плані державного будівництва та громадського порядку в державі та краї справили свій вплив і на сприйняття української ідеї. Проведений у липні 1917 р. другий з'їзд мирян волинської єпархії, виявив зміну у настроях учасників відносно вирішення питання українізації. Делегати, що прибули із периферії повідомляли про відсутність рішучої активності, а то і відверте несприйняття та не розуміння селянами, самої проблеми українізації.

Українська преса губернії повідомляла про випадки подібного не розуміння з боку селян. Газета Громадянин повідомляла про поширення даного явища у Житомирському повіті. Автор переказував: "Один свідомий українець розказує, що в Чуднівській волості селяни його зустріли вигуками: "не хочемо ніякої України, ідьте собі звідки приїхали". Селяни розповіли, що бояться, коли б їх не заставили українці "скакати гопака, носити широкі штани, голити голови, їсти пугрю..." [8, с. 7]. В тому ж номері міститься інформація про випадок у містечку П'ятка Житомирського повіту, де селяни причиною усіх своїх бід називають українців: "Коли б не ті українці, то давно б німця набили, а то через них ще й голодувати мусимо" [8, с. 7]. Зазвичай такі випадки були наслідком діяльності "агітаторів-провокаторів", місцевих великих землевласників чи колишніх урядників, що втратили свої посади. Робилось це з метою дискредитації нової української влади та національного руху загалом виставляючи його, як маскарадне дійство та причину усіх проблем. Окрім того характерною проблемою українського селянського руху, була проблема самоїдентифікації селян. Дане явище, слід, зазначити, мало ледь не всеу-

країнський масштаб і волинські селяни не були особливими у даному плані. До прикладу Яриловицький сільський сход на Чернігівщині, обговоривши поточні події, дійшов висновку, що їх село розташоване на території України й вони за своїми звичаями та частково за мовою цілком схожі на українців, тому ухвалив резолюцію: 1) визнати себе народом українським [14, с. 90]. І хоч з погляду нашого сучасника, необхідності прийняття таких постанов може видатись парадоксальною, для окремих сільських громад, це був важливий крок до включення в селянський рух та український революційний процес загалом.

Тому не дивним є те, що згаданий з'їзд у своїх резолюціях був більш стриманим. Заклики еволюціонували від вимог рішучих кроків до завдання "поступово та помірковано українізувати Церкву та школи"; а окрім того "організувати забезпечення українськими книжками та підручниками церковних і шкільних бібліотек", "повернути церковну службу до давнього місцевого укладу" [7, с. 14–15].

Змінилися також і підходи до впровадження ідеї українізації в церковне середовище. Не численними прихильниками національної позиції серед представників духовенства в Житомирі було ініційовано процес на утворення українського православного церковного братства. Як провідна мета проекту, було декларовано українізацію православної церкви, збереження давніх народно-церковних звичаїв, співів, охорона церковної старовини, відродження давнього українського церковного стилю [8, с. 7].

Однак однією із головних перепон на шляху впровадження політики національно-культурного відродження Православної церкви на території губернії, була протидія консервативної більшості в середовищі духовенства. Протидія з боку проросійськи налаштованих кліриків набувала систематичності та рішучості пропорційно тому, як проукраїнський рух втрачав свої позиції через погіршення загальної ситуації в краї. Тому не дивним є те, що в період загострення ситуації із погромами та безладом на селі, Архієпископ Волинський Євлогій скликав Житомирське міське духовенство на нараду, щодо українізації Православної церкви на Волині. Я наслідок значна часина присутніх висловились за прийняття заходів на протидію спробам українізації [9, с. 7].

Втім про повний відступ та занепад ідей українського оновлення церкви говорити не можна. Так саме на середину осені 1917 р., припадають перші згадки відносно проявів на території Волині нового віяння в справі побудови національної церкви. 18 жовтня Другий Заславський повітовий селянський з'їзд "висловив бажання, щоб українська

церква воскресила свою автокефальність. Духовенство повинно бути виборне народом" [16, с. 53].

Отже підсумовуючи вищенаведені факти можемо стверджувати про високу залученість інституту православної церкви на території Волині, як учасника суспільних перетворень, викликаних революційними подіями в державі. Православна церква, на рівні із владними органами та освітою, була основним напрямком в якому здійснювалось головне нововведення того часу, тобто українізація. Українізація церковного життя та освіти, рух до демократизації церковної сфери, збільшення контингенту національно свідомого духівництва на протипагу зросійщеному та врешті поява гасел із вимогою автономії української церкви. Усе це були основні програмні положеннями руху національного руху на трансформації в церковному середовищі. Про те наявність таких гальмуючих чинників, як протистояння консервативного крила духовенства, не підготовленість та не розуміння соціальною базою кінцевої мети руху та дестабілізація процесів господарської та суспільної життєдіяльності в краї. Поступово призвела до спаду громадської активності, та відсунула дане питання зі списку першочергових потреб громадськості краю. Та все ж роботу було проведено не дарма і просування ідеї українізації православної церкви, заклала підвалини до впровадження проекту створення національної церкви.

Список використаних джерел та літератури

1. Борщевич, В. Православне духовенство Волині у міжвоєнний період. Етапи формування, тенденції розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://seminaria.lv.ua/православне-духовенство-волині-у-між/>
2. Вольнские епархиальные ведомости. – Житомир, 1917. – № 9. Часть неофиц. – С. 9.
3. Вольнь. – 1917. – 3 березня. – С. 2.
4. Вольнь. – 1917. – 6 квітня – С. 2.
5. Громадянин. – 1917. – 5 (18 – н. ст.) травня. – С. 8.
6. Громадянин. – 1917. – 4 (20 – н. ст.) липня. – С. 5–10.
7. Громадянин. – 1917. – 14 липня (27 – н. ст.). – С. 14–15.
8. Громадянин. – 1917. – 23 вересня (8 жовтня – н. ст.). – С. 7.
9. Громадянин. – 1917. – 8 листопада (21 листопада – н. ст.). – С. 7.
10. Державний архів Житомирської області, фонд р-405, опис 1, справа 6, арк. 16.
11. Євлогій (Георгієвський) [Електронний ресурс] // Православна енциклопедія. Том XVII. – М. : Церковно-науковий центр "Православна енциклопедія", 2008. – 752 с. – Режим доступу : [http://znaimo.com.ua/Євлогій_\(Георгієвський\)#link21](http://znaimo.com.ua/Євлогій_(Георгієвський)#link21)

12. Жилюк, С. І. Релігійне реформаторство і церковний традиціоналізм (1917–1918 рр.) / С. І. Жилюк // *Наук. Вісн. Чернівецького ун-ту : зб. наук. пр.* – Вип. 203–204. Філософія. – Чернівці : Золоті литаври, 2004. – С. 65–70.
13. Історія релігій в Україні: У 10-ти т. // Редкол.: А. Колодний (голова) та ін. – К. : Український Центр духовної культури, 1996–1999. – Т. 3. *Православ'я в Україні / За ред. А. Колодного, В. Климова.* – 1999. – 560 с.
14. Лозовий, В. С. Селянська правосвідомість у добу Української революції (1917–1921 рр.) / В. С. Лозовий // *Укр. іст. журн.* – 2005. – № 6. – С. 88–94.
15. Опря, А. В. Ліберальне духовенство і правий радикалізм на Волині на початку ХХ ст. // *Шоста всеукраїнська наукова конференція з історично-го краєзнавства.* – Луцьк. – вересень–жовтень. – 1993. – С. 418–419.
16. Рацілевич, А. Культурно-просвітницький рух на Волині 1917 р. / А. Рацілевич // *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія “Історія, економіка, філософія” / Гол. ред. Ю. І. Терещенко.* – К. : Вид. Центр КНЛУ, 2007. – Вип. 13. – С. 51–58.
17. Рацілевич, А. Православна церква і національне відродження на Волині на початку ХХ ст. / А. П. Рацілевич // *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія “Історія, економіка, філософія” / Гол. ред. Ю. І. Терещенко.* – К. : Вид. Центр КНЛУ, 2005. – Вип. 10. – С. 27–33.
18. Революція. Церковний Собор (1917–1918) [Електронний ресурс] / Митрополит Євлогій (Георгієвський) / Шлях мого життя. Спогади. – Париж : YMCA-Press, 1947. – Режим доступу : [html: www.krotov.info/acts/20/1910_16/eulo_16](http://www.krotov.info/acts/20/1910_16/eulo_16)
19. Рожко, В. Відродження Української Православної Церкви на Волині: (1917–2006 рр.) / Володимир Рожко. – Луцьк : Волинська книга, 2007. – С. 107.
20. Рудюк, Д. Відродження української церкви і національно визвольні змагання 1917–1921 років (окреслення церковно-державних відносин) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrainet.org/History/History009_uk.htm
21. Силантьєв, В. І. Влада і православна церква в Україні (1917–1930 рр.) / Дис. ... док. іст. наук за спец. : 07.00.01 – Історія України / Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Харків, 2005.
22. Теодорович, Н. Стан православної синодальної церкви в Україні в 1917 році // *Український збірник.* – Мюнхен, 1959. – Книга 15. – С. 105.
23. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАУЛ), ф. 693, оп. 1, спр. 21, арк. 94.
24. ЦДАУЛ, ф. 693, оп. 1, спр. 24, арк. 91.